

LIETUVOS TSR AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ MOKSLO DARBAI
FILOSOFIJA, VI, 1965

**KAI KURIE METODOLOGINIAI
ASMENYBĖS IR VISUOMENĖS SANTYKIO KLAUSIMAI**

J. K E P Š Y S

Individo ir visuomenės santykio problema mūsų laikų ideologinėje kovoje užima vieną iš centrinių vietų. Buržuazinės ideologijos atstovai, operuodami abstrakčiais asmenybės laisvės lozungais bei skambiomis frazėmis apie individo vertę, socializmą apibūdina kaip santvarką, kurioje individas paaukojamas kolektyvo, valstybės labui, paverčiant jį paprastu sraigteliu milžiniškoje visuomenės mašinoje. Remiantis tuo pačiu kriterijumi, kapitalistinė santvarka yra vadinama „laisvuuoju“ pasauliu, kadangi čia kiekvienas žmogus galys užsiimti kokia nori veikla, t. y. „laisvos“ verslininkystės pagrindu realizuoti visus savo sugebėjimus. Tačiau tikroji ginčo esmė yra daug gilesnė. Iš tikrųjų marksizmas asmenybės ir visuomenės santykio klausimu neužima tokios pozicijos, kokią jam priskiria buržuazinės sociologijos atstovai.

Ideologinė kova tarp buržuazinės ir marksistinės sociologijos šiuo atveju vyksta klausimu: ar kapitalizmas, ar socializmas duoda daugiau galimybių asmenybei vystytis, ar individualizmo, ar kolektyvizmo principu vadovaujantis, reikia spręsti individo laisvės problemą visuomenėje. Tie, kurie individo laisvės problemą kelia, imdami išeities tašką abstraktų individą, ir socializmą atmeta tuo pagrindu, kad jis ignoruoja atskirą asmenybę, iš esmės kartoja daug skambių frazių apie žmogaus vertę, jo sugebėjimų išvystymą, užmiršdami, jog toji asmenybė priversta grumtis jai svetimoje buržuazinėje visuomenėje už pasirinkimą dviejų galimybių — kitus nugalėti arba pačiai būti kitų sutryptai. Marksizmo šalininkai prie asmenybės laisvės užtikrinimo eina per visuomenės išlaisvinimą. Norėdami sudaryti palankias sąlygas žmogaus asmenybei vystytis, jie ir siekia pakeisti visuomenę, pagrįstą konkurencija ir žmogaus išnaudojimu, planingai veikiančia visuomene, besiremiančia visų jos narių bendradarbiavimu. Jeigu buržuaziniai sociologai siekia „išvaduoti“ asmenybę formaliai, remdamiesi daugiausia ideologiniais principais, tai marksizmo tikslas likviduoti tas materialines sąlygas, kurios žlugdo asmenybę, ir sukurti realias sąlygas jos suklestėjimui.

Abstrahuojantis nuo asmenybės ir visuomenės santykio problemos plačia prasme, galima tvirtinti, jog pagrindinis skirtingumas tarp marksistinės ir buržuazinės sociologijos, sprendžiant asmenybės problemą, glūdi kaip tik metodologijoje. Dėl to šiame straipsnyje šiuo siauru metodologiniu aspektu ir bus liečiama asmenybės padėtis visuomenėje. Ant ra vertus, tarybinėje filosofijos literatūroje, nagrinėjančioje asmenybės ir visuomenės problemą, metodologinis jos aspektas dar ne visai

pakankamai yra nušviestas, nežiūrint to, jog literatūros minėtu klausimu nuolat gausėja¹.

Svarbiausias mokslinės metodologijos reikalavimas yra kiekvieną problemą kelti ir spręsti konkrečiai istoriškai, o ne abstrakčiai, kaip kad daro buržuazinė sociologija. Marksizmui asmenybės ir visuomenės santykio problema yra konkrečios ekonominės struktūros problema. Asmenybės ir visuomenės santykis kaip problema faktiškai iškyla, tiksliai formuojantis klasiinei santvarkai.

Gamybinių jėgų vystymasis atveda į visuomeninį darbo pasidalinimą. Atskiri visuomenės nariai savo poreikius tenkina jau nebe savo sukurtais produktais. Visuomenės egzistencija ir tolesnė jos pažanga yra įmanomos tik su ta sąlyga, jeigu pagaminti produktai tampa mainų objektu, prekėmis. Tarp žmogaus darbo ir jo poreikių patenkinimo nutrūksta betarpiškas ryšys. Žmogaus darbo produktas, patekęs į stichinę mainų sferą, išslysta iš žmogaus kontrolės. Jis pradeda klausyti žmogaus nekontroliuojamų imanentinių dėsnių. Mainų atsiradimas savo ruožtu suponuoja privatinę nuosavybę, kuri, pasak K. Markso, yra ne kas kita, kaip susvetimėjusio darbo pasekmė².

Atsiradusi privatinė nuosavybė tampa objektyviu žmogaus pavergimo pagrindu. Atskiras individas gamina, norėdamas patenkinti savo poreikius. Tačiau visos visuomenės mastu istoriniai gamybinio darbo rezultatai nebesutampa su atskirų individų norais bei siekimais. Materialinėse bei kultūrinėse gėrybėse įkūnytasis darbas — daiktų pasaulis — faktiškai atsiskiria nuo jų sukūrėjų ir privatinės nuosavybės pavidalu pasidaro neišvengiama visuomenės tolesnės pažangos sąlyga. Tuo pačiu šis praeities kartų įdaiktintas arba negyvasis darbas, visai atsitiktinai sukaupias nedaugelio rankose, iškyla prieš dirbančiąsias liaudies mases kaip svetima, paslaptinga ir slegianti jėga. Šis pačių žmonių atliktas ir įkūnytas daiktų pasaulyje darbas pačių žmonių atžvilgiu tampa visiškai savarankiška jėga. Darbo rezultatų atsiskyrimas nuo tiesioginių gamintojų ir tapimas nepriklausoma jėga, K. Markso nuomone, reiškia darbo susvetimėjimą, visai dėsningai vedantį prie žmonių tarpusavio santykių susvetimėjimo.

Visai atsitiktinai įgytos gamybos priemonės jų savininkams suteikia privilegijuotą padėtį atžvilgiu tų žmonių, kurie šių priemonių dėl įvairių aplinkybių negalėjo įsigyti. Žmogaus padėtį visuomenėje dabar pradeda nulemti ne jo individualios žmogiškos savybės, kaip buvo pirmą kartą visuomenėje, o jo santykis su gamybos priemonėmis, nuosavybės turėjimas. Tarp žmonių atsistoja daiktų pasaulis.

Žmogiškieji interesai nustelbiami materialinių interesų arba socialinės padėties net pačiose intymiausiose žmonių santykių srityse, pvz., pasirenkant gyvenimo draugą. Visa tai įvyksta ne dėl blogos žmonių valios, jų charakterio arba jų sielų sugedimo, bet nepriklausomai nuo jų valios ir, svarbiausia, prieš jų valią.

Patys žmonės subjektyviai čia siekia patenkinti tik savo poreikius. Tačiau patenkinti savo materialinius bei kultūrinius poreikius atskiras individas gali, tik turėdamas vartojimo ekvivalentus — pinigus, didindamas privatinę nuosavybę, kuri savo ruožtu tampa žmogaus pavergimo sąlyga. Darbas, kaip žmogaus veiklos forma, tampa žmogui svetimas ne tik ta prasme, kad jis, kaip privatinės nuosavybės didinimo priemonė, stiprina žmogaus išnaudojimo galią, bet ir ta prasme, kad, būdamas žmo-

¹ П. Кряжев, Общество и личность, М., 1961; Л. В. Николаева, Личность в процессе исторического развития; В. П. Рожин, Коммунизм и личность, Л., 1962; Коммунизм и личность, М., 1964.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, стр. 569.

gaus egzistencijos užtikrinimo priemonė, jis pasidaro sunki ir slegianti našta pačiam dirbančiajam. Nuo dabar didelė visuomenės dauguma yra priversta tūkstantmečius vergiškai dirbti, kad galėtų užsitikrinti savo vergišką būklę. Darbas atskiram individui pasidaro nemaloni, bet gyvybiškai būtina pareiga. Klasinės visuomenės sąlygomis individas negali laisvai, t. y. pagal savo polinkius ir sugebėjimus, pasirinkti savo veiklos srities. Jis yra priverstas veikti toje srityje, kur jį nuveda aklas ekonominis atsitiktinumas, ten, kur jis gali gauti daugiau vartojimo ekvivalentų. Žmonių sukurtos ir išvystytos gamybinės jėgos pradeda valdyti savo kūrėjus. Jeigu pirmą kartą visuomenėje kiekvieno jos nario ir visos giminės kolektyvinės pastangos buvo skiriamos pajungti sau gamtos jėgas, tai klasinė visuomenė padaro tai, kad į pirmą vietą iškyla individualus žmogaus siekimas sukaupti nuosavybę ir iškilti virš kitų visuomenės narių. Tas iškilimas, „prasimušimas į žmones“, arba asmeninė gerovė, gali būti pasiekta, tik kaupiant privatinę nuosavybę bei išnaudojant kitų žmonių darbo vaisius. Žmonių norai ir siekimai lieka formaliai geri, „žmogiški“, o tų siekimų bei norų realizavimo rezultatai blogi ir antižmogiški. Vienių žmonių siekimas laimės kitiems reiškia nelaimę. Žmonių interesai pasidaro priešingi, suskyla. Tas priešingumas aukščiausią laipsnį pasiekia klasiniame antagonizme.

Asmenybė pirmiausia čia tampa tam tikros socialinės klasės atstovu — vergu ar vergvaldžiu, baudžiauninku ar feodalu. Nepaisant to, kad antagonistinių klasių interesai diametraliai priešingi, jos viena be kitos negali gyventi esamos ekonominės struktūros rėmuose. Kol gamybinių jėgų išsivystymo lygis neprieštarauja esamai ekonominei struktūrai, iš jos išplaukiantieji santykiavimo pagrindai abiem klasėms yra objektyvi būtinybė, t. y. tam tikras bendras interesas. „... Šitas bendras interesas,— rašė K. Marksas ir F. Engelsas,— egzistuoja ne tik vaizduotėje, kaip „visuotinybė“, bet visų pirma jis egzistuoja tikrovėje kaip individų, tarp kurių padalintas darbas, tarpusavio priklausomybė“³. Tas bendras interesas, būdamas neišvengiamo visuomenės egzistavimo sąlyga, tampa nepriimtinas visuomenės daugumai ir atskiram individui.

Visuomenės pažanga antagonistinėse santvarkose gali būti užtikrinta tik klasinio išnaudojimo pagrindu. Tuo tarpu kiekvienas individas, skyrium imant, tenori užtikrinti sau žmogiškas gyvenimo sąlygas. Darbo žmogui tų žmogiškų gyvenimo sąlygų užtikrinimas reiškia dirbti išnaudotojams ir didinti jų ekonominę bei socialinę galią. Išnaudotojams esamų žmogiškų gyvenimo sąlygų garantija reiškia išnaudoti ir engti liaudies mases. Jeigu išnaudotojų klasės atstovas ir norėtų santykiauti su išnaudojamaisiais kaip su žmonėmis, tai esamos ekonominės struktūros ir „bendro intereso“ jis yra verčiamas prieš savo valią su jais santykiauti visų pirma kaip su tam tikromis socialinėmis kategorijomis, kaip su savo išnaudojamaisiais, o tik paskui pagalvoti, kad jie vis dėlto yra žmonės. Tokiu būdu socialinė gyvenimo aplinka, kuri yra neišvengiama kiekvieno individo egzistavimo sąlyga, tampa jam svetima, luošinanti jį kaip žmogų, kaip individą. Taip atsiranda ir iškyla žmonijos istorijoje individo ir visuomenės problema. Atsiranda kažkokie ypatingi individo norai bei siekimai, kurie atsistoja kaip priešingybė visos visuomenės bendriesiems interesams.

To pasėkoje visos visuomeninio santykiavimo normos ir principai, kurie ideologijoje išreiškia faktinį bendrąjį visos visuomenės interesą, atskirų individų galvose įgauna tokį pat svetimą pobūdį, kaip ir socialinės jėgos, kurios valdo tuos individus. Kiekvienas individas savo elgesį vertina taip, kad jis privalo tam tikru būdu elgtis ne dėl to, jog jis to

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, М., 1955, стр. 31.

norėtų ar jam tai būtų naudinga, o dėl to, kad jį kažkas, būtent visuomenė, verčia taip elgtis. Tai, kas neišvengiama ir naudinga visai visuomenei, atskiro individo paprastai yra suvokiama kaip nenaudingas dalykas, kaip įpareigojimas iš šalies, kaip elgimasis „iš reikalo“. Realizuoti savo individualius ypatingus norus bei siekimus žmogui reiškia sueiti į konfliktą su visuomene arba išeiti iš tos socialinės aplinkos, kuri priešinasi jo siekimams. Tačiau nė vienas individas negali egzistuoti ir būti nepriklausomas nuo visuomenės. Labiausiai individo ir visuomenės interesų priešingumas išryškėja kapitalizmo sąlygomis. Šiuolaikinėje epochoje, rašė K. Marksas apie individo padėtį buržuazinėje visuomenėje, „atsitiktinumo vykdomas individo slopinimas įgavo pačią ryškiausią, pačią universaliausią formą, tuo pačiu iškėlęs prieš egzistuojančius individus visiškai apibrėžtą uždavinį“⁴. Ta prasme imperializmo epochą galima būtų visai teisingai apibūdinti kaip žmogaus asmenybės krizės epochą.

Sis kapitalistinės visuomenės priešingumas žmogaus asmenybei aiškiai jaučiamas šiuolaikinės buržuazinės sociologijos kryptyse, liečiančiose individo padėtį visuomenėje. Vienos kryptys stengiasi tikrovėje nesuderinamus interesus suderinti ideologijoje, iškeldamos abstrakčias juridines individo laisvės garantijas; kitos, konstatuodamos realios socialinės aplinkos svetimumą žmogui, siūlo jam mintyse pakilti virš nekenčiamos ir absurdiškos aplinkos. Žodžiu, ko žmogus negali gauti realiaime gyvenime, jis visuomet siekia gauti mintyse. Ši charakteristika visiškai tiksliai apibūdina beveik visas šiuolaikinės buržuazinės sociologijos sroves, kurios imasi spręsti individo problemą visuomenėje.

Nepaisant konkrečių kiekvienos krypties ypatybių bei savitumų ir argumentacijos niansų, labai bendrai būtų galima pasakyti, jog šiuolaikinei buržuazinei sociologijai, nagrinėjančiai asmenybės padėtį šiuolaikinėje visuomenėje, yra būdingas ikimarksistinis antropologinis požiūris. Žmogus, individas čia suprantamas kaip biologinė būtybė (froidizmas), arba išeities tašku padaroma kažkokia abstrakti, izoliuota asmenybė, jos ypatinga „egzistencija“ (egzistencializmas ir kai kurios mikrosociologijos mokyklos). Visuomenė traktuojama kaip mechaninė šių atskirų ypatingų asmenybių suma.

Gal būt, nė viena šiuolaikinė filosofijos kryptis neatspindi taip ryškiai žmogaus asmenybės konflikto su dabartine buržuazine visuomene, kaip egzistencializmas. Čia su nepaprasta aistra bei susirūpinimu keliama žmogaus problema. Naujosios filosofijos, t. y. egzistencializmo, išeities tašku, M. Heidegerio nuomone, turėtų būti žmogus, suprastas kaip būtis, kaip egzistencija⁵. Tuo tarpu visa ankstesnioji filosofija žmogų traktavusi kaip objektą, kaip esmę. Egzistencializmas atskleidęs naują žmogaus egzistencijos būdą, kuris nesąs nei teoretinis, nei praktinis, o tikrasis (eigentliches) egzistencijos, būties būdas. Tikroji žmogaus būties esmė, jo substancija esanti jo egzistencija, pasinėrimas į patį save, į savo galimybes. Egzistencija esanti žmogaus sąmonės aktų serija. Ją suprasti galima, tik atskyrus tikrąją žmogaus būtį nuo netikrosios. Toks atskyrimas ir duodąs galimybę pradėti naują etapą antropologinėje filosofijoje.

Netikroji žmogaus būtis (uneigentliches Sein), arba žmogaus egzistencijos (Dasein) būdas, yra buvimas pasaulyje (In-der-Welt-Sein), nusikendimas visuomeninės aplinkos poveikyje, kurią M. Heidegeris vadina „Man“. „Man“ būsenoje esančio žmogaus pasaulis yra pasaulis, kuriame gyvenama kartu (Mitwelt), yra buvimas kartu su kitais (Mitsein mit

⁴ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 440.

⁵ M. Heidegger, Sein und Zeit, Halle a. d. s., 1927, S. 42—43, 212. Toliau — M. Heidegger, Sein und Zeit...

Anderen)⁶. Šioje visuomeninėje aplinkoje, kasdieniškame su kitais buvime (alltägliches Mitsein) žmogus praranda savo tikrąjį savitumą, netenka paties savęs. „Naudodamasis visuomeninėmis ryšių priemonėmis, naudodamasis ryšiais (laikraščiais), kiekvienas yra panašus į kitą (ist jeder Andere wie die Anderen). Šis buvimas šalia vienas kito (Miteinandersein) ištirpdo savąją egzistenciją (eigenes Dasein) kitų žmonių būties būde (Seinsart), būtent tokiu būdu, kad kiti dar labiau blėsta savo skirtingumu (Unterschiedlichkeit) ir apibrėžtumu, išraiškingumu (Ausdrücklichkeit). Šiame neišskiriamume (Unauffälligkeit) ir neapibrėžtamume (Nichtfeststellbarkeit) „Man“ atskleidžia savo tikrąją diktatūrą. Mes gėrimės ir linksminamės taip, kaip gėrisi kiti („Man“), mes skaitome, žiūrime ir samprotaujame apie literatūros ir meno kūrinius taip, kaip žiūri ir samprotauja kiti; bet mes šalinamės „minios“ („großen Haufen“) taip pat, kaip šalinasi kiti, mes jaudinamės tuo pačiu, kuo jaudinasi ir kiti. „Man“, kuris nėra kažkas apibrėžta ir tuo pat metu yra Visi, nors ir ne Sumos pavidalu priskiria (vorschreibt) žmogui kasdieniškumo būties būdą (Seinsart der Alltäglichkeit)“⁷. Šioje kasdieniškumo sferoje žmogus reiškiasi ne kaip asmenybė, o greičiau kaip daiktas, ne kaip veikimo subjektas, o kaip kažko, už jo esančio svetimo „Man“ veiklos objektas. Ne žmogus veikia, o jis yra „Man“ veikimo įrankis. Žmogus čia tampa priemone, paprastu veikimo momentu. Individo padėtį šioje kasdienybės būsenoje M. Heidegeris apibūdina žmogaus suvidutinėjimu (Durchschnittlichkeit), dviprasmiškumu (Zweideutigkeit), apleistumu (Verfallen), įmestumu (Geworfenheit) ir pan.⁸

Analogiškai žmogaus susvetimėjimo problemą ir kapitalistinės visuomenės priešingumą žmogaus asmenybei kelia ir kitas vokiečių egzistencializmo atstovas K. Jaspersas, tvirtindamas, kad „socialinio Aš pavidalu aš vis dėlto nesu pačiu savimi“⁹.

Nepaisant abstraktumo, M. Heidegeris ir K. Jaspersas gana ryškiai atspindi žmogaus asmenybės susvetimėjimo, jos suvidutinėjimo tragediją šiuolaikiniame kapitalistiniame pasaulyje. Gal būt, dėl tos priežasties, kad egzistencializmas labai atvirai kelia žmogaus problemą, ne tik neužtušodamas jo ir visuomenės priešingumo, bet tą priešingumą užaštrindamas, parodydamas šiuolaikinės visuomenės krizę, jos antižmogišką pobūdį, jis ir yra toks populiarus Vakarų pasaulyje. Šiuo aspektu egzistencializmą dabartiniu metu net bandoma priešpastatyti marksizmui, kuris tarsi daugiausia dėmesio skiria ne žmogaus individualybės problemai, o visuomenės gyvenimo pertvarkymui.

Toks priešpastatymas ne visiškai pagrįstas. Formaliai kalbant, galima pasakyti, jog marksizmas ir egzistencializmas kalba apie vieną ir tą patį dalyką — būtent apie žmogaus asmenybės tragediją šiuolaikinėje buržuazinėje visuomenėje. Tačiau marksizmas visai skirtingai prieina prie tos problemos. Jam žmogaus asmenybės susvetimėjimas yra dėsningo visuomenės vystymosi rezultatas, klasinės santvarkos susiformavimo išvada. Tuo tarpu egzistencializmo išeities taškas yra abstraktus žmogus, jo „egzistencija“. Egzistencializmui žmogaus susvetimėjimas, arba, M. Heidegerio ir K. Jasperso terminologija tariant, „netikros“ žmogaus būties (uneigentliches Dasein) būdas, glūdi pačiame žmoguje. Žmogus pats patenka į suvidutinėjusį kasdienybės pasaulį ir tuo pačiu nutolsta pats nuo savęs. Taip atsitinka dėl to, kad, gyvenant kartu su kitais pasaulyje, žmogui būti pačiu savimi yra labai sunku. Kasdienybės pasaulyje žmogus gyvena, kaip

⁶ Ten pat, p. 118.

⁷ Ten pat, p. 126—127.

⁸ Ten pat, p. 127, 173, 175—180.

⁹ K. Jaspers, Philosophie, Bd. II, Berlin, 1932, S. 30.

ir visi, kaip gyvena „Man“. Atsakingumas už žmogaus veiksmus tenka ne jam pačiam, o „Man“. Gyvendamas kartu su kitais ir kaip kiti kasdienybės ir suvidutinėjimo pasaulyje, jis elgiasi ir veikia pagal visuomenėje nusistovėjusius principus ir normas bei susidariusią visuomeninę nuomonę, žodžiu, pagal visuomeninius standartus, kurie ir suniveliuoja žmogaus asmenybę. Kai žmogus išsivaduoja iš suvidutinėjusios kasdienybės pasaulio, pakyla aukščiau įprastų kasdieniškos būties rėmų, jis pradeda vadovautis savo sprendimuose bei poelgiuose ne kažkuo primestu iš šalies, o pats renkasi savo elgesio būdą bei kryptį, pats sprendžia (už save), vadovaudamasis savo vidinio „Aš“ balsu, savo valia. Atsakomybė už poelgius dabar jau atitenka pačiam individui. Žmogus dabar pats tvarko savo elgesį, kadangi jis pats renkasi, pats galvoja ir sprendžia (už save). Jis pats dėl visko tampa kaltas. Žmogus tampa laisvu, tampa asmenybe, tampa savo veikimo subjektu. Tokiu būdu žmogus vėl tampa pačiu savimi, atsigrįždamas į savo savitumą (Selbigkeit).

Kadangi žmogus nepakelia savo laisvės ir atsakingumo naštos, jis ir stengiasi nuo jos gelbėtis, pabėgdamas į kasdienybę, pasinerdamas „Man“ būsenoje.

Kaip rodo šis trumpas susipažinimas, egzistencializme priešingumas tarp individo ir visuomenės, ryšių nutrūkimas tarp individo ir visuomenės parodomas kaip vidinis pačios asmenybės priešingumas (norėjimas būti pačiu savimi ir negalėjimas to noro pakelti), kaip ryšių nutrūkimas pačiame žmoguje. Atrodo, kad dėl visko čia kaltas žmogaus dvasinis silpnumas. O egzistencializmo atstovai nori pakelti žmogaus dvasią.

Grįžimas iš „Man“ būklės į save patį priklauso nuo žmogaus sugebėjimo atskleisti savo savitumą, nuo jo dvasios ryžto nugalėti aplinką. Žmogus (Dasein) yra tiek egzistencija, kiek jis save atskleidžia. „Das Dasein ist seine Erschlossenheit“, „Žmogiškoji būtis yra jos atsiskleidimas“¹⁰. Žmogaus egzistencijos buvimas pasaulyje reiškiasi rūpinimusi savo santykiu su pasauliu¹¹. Kol žmogus lieka „Man“ būklėje, kol jis pasineria pasaulio rūpesčiuose, jo rūpestis yra netikrasis rūpestis, išblaškantis jį kaip asmenybę. Kai rūpestis perauga į baimę, pvz., mirties akivaizdoje, žmogus yra sutelkiamas į patį save. Baimė izoliuoja ir atskleidžia, kad žmogiškoji būtis (Dasein) yra pati savimi (als solus ipse)¹². Mirties baimėje žmogus pats labiausiai susitelkia į save patį, joje labiausiai atsiskleidžia žmogaus asmeniškiausia egzistencija. Mirtis — individualiausia žmogaus būties galimybė. Kiekvienas žmogus miršta tik savo mirtimi, niekas jo čia negali pavaduoti. Mirties baimėje žmogus atpalaiduojamas nuo visų ryšių su pasaulio daiktais bei reiškiniiais ir kitais žmonėmis. Mirties baimės akivaizdoje visi pasaulio kasdieniniai „Man“ rūpesčiai tampa nereikšmingais, ir žmogus atsiduria nepalyginamoje mirties vienatvėje. Baimė, labiausiai sukaupdama žmogų savyje, padeda jam dvasiškai išsivaduoti iš susvetimėjusio, suvidutinėjusio kasdienybės pasaulio. „Tiktai baimėje randasi galimybė puikiai atsiskleidimo, kadangi ji izoliuoja. Toji izoliacija grąžina žmogų (Dasein) iš jo apleistumo ir padaro akivaizdų jo savitumą, individualumą (Eigentlichkeit) ir individualumo praradimą (Uneigentlichkeit) kaip jo būties galimybės“¹³. Žodžiu, baimė, labiausiai sutelkdama žmogų ties pačiu savimi, padeda jam grįžti į save ir tuo pačiu tapti laisva asmenybe, ko jis buvo netekęs suvidutinėjusioje visuomeninėje aplinkoje („Man“).

¹⁰ M. Heidegger, *Sein und Zeit...*, S. 133.

¹¹ Ten pat, p. 191—193.

¹² Ten pat, p. 188.

¹³ Ten pat, p. 190—191.

Nežiūrint tam tikro skirtumo pažiūrose aplamai, žmogaus asmenybės „išlaisvinimo“ problemą analogiškai sprendžia ir kitas vokiečių egzistencializmo atstovas K. Jaspersas*. Jeigu M. Heidegeriui žmogaus egzistencijos baigtinumas reiškia ir aplamai būties pasibaigimą, tai K. Jaspersui, kaip religinio egzistencializmo atstovui, žmogiškosios egzistencijos baigtinumas parodo jos begalinį savimi nepasitenkinimą (unendliches Ungenügen) ir verčia ją susikaupti ties dievybe, kaip ties nepabaigiamybe. Tačiau ir K. Jasperso nuomone, žmogaus egzistencijos esmę sudaro jos reiškimas pasaulyje, situacijoje. Visa žmogiškoji būtis yra situacijose, t. y. realybėje, su kuria susiduria subjektas ir kurioje jis yra dėl savo duotumo (Dasein). Palikdamas vieną situaciją, žmogus patenka į kitą, niekada negalėdamas iš jų išeiti. Kai kurios situacijos gali būti žmogaus pakeistos arba apeinamos — tai paprastosios situacijos¹⁴. Be paprastų situacijų, kurias žmogus gali keisti, iš vienos pereidamas į kitą, yra situacijų, kurios pačios savyje nesikeičia ir žmogų visuomet riboja. Tai ribinės situacijos (Grenzsituationen). Tai mirtis, kančia, kova, kaltė. Žmogus negali gyventi be skausmo ir kovos, negali gyventi, neprisimindamas kaltės, jis neišvengiamai turi mirti¹⁵. Visas ribines situacijas valdo mirtis. Jos nėra iš anksto numatomos ir dėl to negali būti pakeičiamos arba pašalinamos žmogaus tikslinga veikla. Žmogiškajai egzistencijai jos yra neišvengiamos. Žmogui jas tenka priimti, kaip savo paties likimą, ir būti jose, kaip laisvai priimtose, „pačiu savimi“, žengiant atviromis akimis į neišvengiamą situaciją. Jeigu žmogus vengs kančios tuo, kad jis nekreips dėmesio į jį liečiančius faktus ir, kaip egzistencija, nejaus jų poveikio, pvz., nenorės iš gydytojo sužinoti apie savo ligą, nepastebės savo kūno ir dvasios defektų, neišsiaiškins savo socialinės padėties¹⁶, tai jis neįgis savo individualumo ir bus pasmerktas paprastam vegetavimui. Pasitenkinimas ir nesijaudinimas nepadaeda žmogui išeiti iš kasdienybės. Laimė užmigdo tikrąją žmogaus egzistenciją. Kančia, pergyvenama ribinėje situacijoje, pažadina ir apvalo tikrąją žmogaus egzistenciją bei padeda prasiskverbti prie transcendencijos (dievybės). „Tiktai ribinėje situacijoje kančia gali būti neišvengiama. Dabar aš suprantu savo kančią, kaip tapusią mano dalimi, skundžiuosi, tikrai kenčiu, neslepiu jos nuo paties savęs, gyvenu įtampoje, norėdamas pasakyti „taip“ ir niekuomet negalėdamas to „taip“ ištarti, kovoju prieš kančią, kad apribočiau ir atitolinčiau ją, bet ji man ir svetima, ir sava (als zu mir gehöriɡ), ir aš nepasiekiu ramybės harmonijos pasyviame kentėjime, nepuolu į pyktį tamsiame nesupratime. Kiekvienas turi nešti ir vykdyti tai, kas jį ištinka (was ihn trifft). Niekas negali iš jo to atimti“¹⁷.

Kelias į tikrąją egzistenciją tiek K. Jaspersui, tiek ir M. Heidegeriui eina per žmogaus susikaupimą ties pačiu savimi. Žmogus sugrįžta į save, K. Jasperso nuomone, ribinėse situacijose, kančioje, kuri jam svetima ir tuo pačiu sava; žmogus, labiausiai pajusdamas savo vienišumą, savo svetimumą pasauliui, geriausiai sugrįžta į savo individualumą bei savitumą.

Nežiūrint specifikos bei argumentacijos niuansų, panašia metodologija, sprenddami žmogaus asmenybės problemą, vadovaujasi ir prancūzų egzistencializmo atstovai G. Marselis, Ž. P. Sartras ir kt.

* K. Jasperso idėjos apie „ribines situacijas“ šeštajame šio amžiaus dešimtmetyje buvo panaudotos kaip pagrindas kultūrinėms-psichologinėms vertybėms ir „šaltajam karui“ ginti. Daugelį jo idėjų šiandien Vakarų Vokietijoje naudoja antikomunizmo ir revanšizmo skelbėjai.

¹⁴ K. Jaspers, Philosophie, Bd. II, S. 201—202.

¹⁵ Ten pat, p. 203.

¹⁶ Ten pat, p. 231.

¹⁷ Ten pat.

2. P. Sartras daro priekaištą marksizmui labiausiai už tai, kad jis žmogaus individualybę ištirpdas masėje ir asmenybę vaizduojąs esant pasyvų visuomenės vystymosi dėsnių produktą. Sutikdamas su marksizmu ta prasme, kad gamyba nulemia žmonių tarpusavio santykius, jų ideologiją ir vaizdinius, Sartras tvirtina, jog istorijoje visuomet esą galima rasti norus ir veiksmus, kurie nepriklauso nuo jokių dėsnių ir net negali būti pažinti. Žmogus, tapdamas tuo, kuo jis yra, veikia įvairių galimybių, kurios nepriklausomos nuo jo, sferoje, bet sprendimai, jų priėmimas bei elgesio krypties pasirinkimas priklauso tik nuo paties žmogaus. „Žmogus yra tik tuo, ką jis pats iš savęs daro. Toks pirmasis egzistencializmo principas“, — skelbia Z. P. Sartras. Žmogaus laisvė, valia, darbas, egzistencija iškyla virš objektyvių sąlygų ir sudaro naujas prielaidas, kurias ignoruojanti marksistinė sociologija ir kurias padarė savo išeities pozicija egzistencializmas. Žmogiškosios egzistencijos savitumas, pasak Sartro, negalys būti išsemtas žinojimo: pergyvenimas visuomet liks paslaptimi kitiems. Dėl to patys žmonės kuria istoriją, nesugebėdami jos suprasti. Šia prasme ir Sartras teisus. Žmogus pats priima tą ar kitą sprendimą ir tuo dalyvauja istorijos procese. To fakto marksizmas visai neignoruoja, o tik stengiasi paaiškinti objektyviu pagrindu, kodėl žmogus priima tą ar kitą sprendimą. To Sartras kaip tik ir nesupranta.

Pagrindinį žmogaus elgesio turinį, Sartro ir Marselio nuomone, sudaranti jo egzistencijos realizacija, kuri esanti ne kas kita, kaip žmogaus asmenybės esmė. Kadangi asmenybė praranda savo pradines savybes, veikiant šiuolaikinio gyvenimo sąlygoms (švietimas, kultūra, technika, visuomeninės darbo sąlygos), tai nuolatiniu jos rūpesčiu ir turi pasidaryti siekimas įtvirtinti savo vieninteliškumą bei nepakartojamumą. Žmogus tiek tampa asmenybe, kiek jis veikia, kiek jis realizuoja savo egzistenciją. Asmenybės esmė jos aktualybėje. Sartro nuomone, beprasmiška klausti, ką dar galėjo sukurti Prusto genijus, kadangi jo genijus glūdi ne kur nors kitur, kaip jo kūrinių visumoje, išreiškiančioje jo asmenybę¹⁸.

Aplamai paėmus, egzistencialistinė filosofija siekia iškelti žmogaus dvasios didybę, jos pergalę prieš materialųjį pasaulį, pabrėžti žmogaus asmenybės nepakartojamumą, jos siekimą pakilti virš svetimos, verčiančios žmogų suvidutinėti bei sukasdienėti socialinės aplinkos. Gal būt, egzistencialistai, o jų tarpe Sartras, ir nori išaukštinti žmogų, išvaduoti žmogaus asmenybę iš ją luošinančios buržuazinio pasaulio tikrovės. Tačiau, nežiūrint aistringų susirūpinimų žmogaus asmenybės tragedija šiuolaikinėje buržuazinėje visuomenėje, egzistencialistų siekimas ją išaukštinti ir išvaduoti yra tariamas ir iliuzorinis. Tai išvadavimas tik ypatingos egzistencijos, laisvo pasirinkimo realizacijoje, tai išvadavimas sąmonėje, paliekant pačią žmogaus asmenybę elgtis, rinktis bei realizuoti savo egzistenciją tame pat nehumaniškame pasaulyje. Žmogui čia siūloma sugrįžti į save patį, pakilti dvasioje aukščiau pilkos ir nekenčiamos kasdienybės. Dėl žmonių santykių susvetimėjimo, dėl savęs praradimo kaltas pats žmogus. Jam sunku būti pačiu savimi. Įsigilinimas į save arba elgimasis pagal savo tikrąją egzistenciją žmogų vėl padaro asmenybe. Dėl šiuolaikinio žmogaus tragedijos buržuaziniame pasaulyje kaltas pats žmogus. Šia prasme visi egzistencializmo atstovai, nežiūrint jų subjektyvių siekimų gelbėti dabartinės visuomenės žmogų, aiškindami šiuolaikinio žmogaus tragediją paties žmogaus nesugebėjimu būti savimi, nuima kaltę nuo buržuazinės visuomenės ir suverčia ją žmogaus asmenybei. Dėl to, objektyviai jie tampa kapitalistinio pasaulio apologetais.

Egzistencializmas, žinoma, parodo savotišką susvetimėjusio kapitalistinio pasaulio žmogaus bejėgiškumą. Negalėjimas rasti išeities realiame

¹⁸ И. М. Бохенский, Современная европейская философия, М., ИЛ, 1959, стр. 161.

gyvenime stumia žmogų ieškoti tos išeities savo paties sąmonėje, valioje, iliuzijose. Sis iliuzorinis ir abstraktus egzistencialistinio humanizmo pobūdis, antra vertus, yra sąlygojamas neteisingo metodologinio priėjimo. Egzistencialistai prie žmogaus išvadavimo problemos eina nuo paties žmogaus, nuo jo ypatingos egzistencijos, o ne nuo tos socialinės aplinkos, be kurios neįmanomas bet koks žmogaus egzistavimas. Socialinė aplinka ir luošindama individą yra neišvengiama jo egzistavimo sąlyga.

Metodologiniu požiūriu toje pačioje plotmėje stovi neotomizmas ir froidizmas, taip pat sprendžiantys ir keliantys žmogaus asmenybės problemą šiuolaikinėje visuomenėje. Jeigu neotomizmo išeities taškas — žmogus su savo prigimties dvilypumu, su kova tarp kilnaus dvasinio ir žemo gyvuliško prado, tai froidizmas sociologijoje remiasi biologizuoto žmogaus sąmonės kova su sąmone bei visuomenės tabu. Išeities pozicija — individas, jo prigimtis arba jo instinktai.

Šitoks asmenybės problemos kėlimas yra vienašališkas. Jis gali būti patrauklus ir raminantis savo tariamu žmogaus asmenybės išaukštinimu ir jo individualybės išgarbinimu, bet jokių būdų ne mokslinis dėl savo abstraktaus pobūdžio. Šio formalaus, individualistinė metodologija paremta humanizmo ribotumą galima įveikti, tik naudojantis marksistine metodologija.

Iki šiol jokia buržuazinės sociologijos mokykla nėra pateikusi teisingesnės metodologijos už marksistinę, sprendžiant asmenybės problemą. Marksizmas nėra doktrina, sieianti ištirpdyti asmenybę masėje arba paneigti laisvą individo apsisprendimą, kaip jį apibūdina buržuazinės sociologijos atstovai. Marksizmas siekia išaiškinti individo kaip ypatingybės vaidmenį istorijos procese. Faktiškai marksizmas reiškia naują tos senos, nuo pat klasinės visuomenės atsiradimo, filosofijos sprendžiamos žmogaus problemos iškėlimą. Senoji, antropologinė filosofija tvirtino, kad žmogus skiriasi nuo gyvūno savo sąmone, protu, religija ir kt. „Vokiečių ideologijoje“ K. Marksas ir F. Engelsas šį klausimą pakeičia kitu klausimu: kada ir kodėl patys žmonės išsiskiria iš gyvūnų pasaulio, kodėl ir kaip jiems atsiranda tokie atributai, kaip sąmonė, valia, idėjos, religija ir kt., skirian-tieji juos nuo gyvūnų. „Jie patys pradeda save išskirti iš gyvulių, kai tik pradeda *gaminti* būtinas jiems gyvenimo priemones. . . Gamindami būtinas jiems gyvenimo priemones, žmonės netiesioginiu būdu gamina ir patį savo materialinį gyvenimą“¹⁹. Žmogus tampa žmogumi su žmogiška sąmone, valia ir jausmais, pertvarkydamas gamtą, sužmogindamas ją, sukurdamas aplink save žmogišką aplinką, kuri nuo pat savo pradžios jau yra visuomeninė aplinka. Toje aplinkoje kristalizuojasi visas žmogaus kaip specialiai žmogiškos, kaip gimininės būtybės darbas. Toje aplinkoje akumuliuojasi ir kaupiasi visa tai, ką yra sukūrusios praeities žmonių kartos. Dalyvaudamas gamybos procese, kuris iš pat pradžių yra visuomeninis procesas, žmogus kuria save ir kartu visuomenę, socialinę aplinką, kuri tampa neišvengiama jo egzistencijos sąlyga. Dėl to K. Marksas, įvertindamas L. Feuerbacho antropologinį materializmą, pabrėžė, kad „žmogaus esmė nėra abstraktas, savybingas atskiram individui. Savo tikrovėje ji yra visų visuomeninių santykių visuma“²⁰. Tokiu būdu nėra ir negali būti jokios nekintamos žmogaus prigimties arba žmogaus egzistencijos. Žmogaus asmenybė su savo sąmone, pažiūromis, nuomonėmis, jausmais, valia ir net charakteriu iš esmės yra tam tikrų visuomeninių santykių produktas.

Egzistencializmo atstovai skelbia, jog jų filosofija užčiuopia žmogaus egzistencijos savitumą, jo nepakartojamumą, pasireiškiantį žmogaus valioje, jausmuose, charakteryje, pergyvenimuose. Marksizmas neneigia, kad

¹⁹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 19.

²⁰ K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, V., 1950, p. 363.

individas — tai konkretus žmogus su savitais interesais, valia, jausmais, charakteriu bei sugebėjimais, išreiškiančiais jo nepakartojamumą. Bet toji žmogaus individualybė su savitais jausmais bei pergyvenimais gali atsiskleisti tik tam tikroje visuomeninėje aplinkoje. Individo esmė yra individualus, nepakartojamas tam tikros istorinės epochos visuomeninių santykių įsikūnijimas. Patys individualiausi bei savotiškiausi žmogaus bruožai tegali atsiskleisti tik socialinėje aplinkoje. Kiekvieno individo dvasinis turtingumas priklauso nuo to, kaip jis sugeba pasinaudoti tam tikra visuomenine aplinka ir kiek toji aplinka yra palanki jo individualybei išsiskleisti arba jo savitai egzistencijai realizuotis. Vadinas, negali būti asmenybės aplamai. Kiekviena, net ir pati savotiškiausia, asmenybė yra konkreti istorinė asmenybė. Dėl tos priežasties asmenybės suklestėjimo arba jos laisvės problema tegali būti sprendžiama tik konkrečiai istoriškai, remiantis tam tikros visuomenės ekonomine struktūra, kurioje ir gali asmenybė atsiskleisti bei parodyti savo individualybę ir nepakartojamumą. Vadinas, marksizmui asmenybės išlaisvinimo problema nustoja buvusi vien tik teisinė, etinė arba psichologinė problema ir pasidaro visuomenės ekonominės struktūros problema.

Zemas gamybinių jėgų išsivystymo lygis pirmą kartą bendruomenėje nulėmė tai, kad ekonominė visuomenės struktūra buvo pagrįsta bendru giminės narių darbu ir bendru pagamintų produktų suvartojimu. Tik bendro darbo dėka toji visuomenė galėjo užtikrinti savo egzistenciją. Giminė buvo kiekvieno jos nario egzistencijos sąlyga. Atskiro individo noras užtikrinti savo egzistenciją sutapo su tokiu pat visos giminės noru. Toje visuomenėje individas ir giminė, asmenybė ir visuomenė dar neišsiskyrė. Išėjimas iš giminės reikė jo nariui pražūti. Jokių savitų interesų bei tikslų, skirtingų nuo visos giminės, individas neturėjo. Ekonominė tos visuomenės struktūra dar nesudarė pagrindo iškilti individo problemai.

Tiktai įsigalėjus klasei santvarkai, nutrūksta betarpiškas ryšys tarp atskiro individo ir visos visuomenės. Taip žmonijos istorijoje atsiranda individo ir visuomenės problema. Tai, kas neišvengiama visai visuomenei, — klasinio išnaudojimo pagrindu užtikrinti savo egzistenciją, pasidaro nepriimtiniu atskiram individui. Antagonistinėje visuomenėje atskiro individo išsivystymas priklauso ne tiek nuo jo sugebėjimų, kiek nuo jo užimamos vietos ekonominėje tos visuomenės struktūroje. Vieniems toji visuomenė padeda išvystyti savo asmenybę, joje glūdinčias galimybes bei sugebėjimus, o kitų individualybė bei sugebėjimai yra slopinami. Vienų laisvė čia paremta kitų pavergimu bei išnaudojimu. Nežiūrint tam tikro skirtingumo, vergvaldinės ir feodalinės visuomenės egzistencija ir tolimesnė pažanga, esant tokiam gamybinių jėgų lygiui, yra paremta tuo, kad vergvaldžių ir feodalų laisvė, jų individualybės suklestėjimas pagrįstas vergų ir baudžiauninkų individualybės slopinimu. Dėl to šiomis sąlygomis abstrakčiai kalbėti apie asmenybę, apie jos egzistencijos realizaciją arba apie jos „laisvą pasirinkimą“ yra tuščias dalykas. Šiuo atveju svarbiau yra ne asmenybės ypatingų pergyvenimų „nepakartojamumas“, o kas toji asmenybė: vergas ar vergvaldys, baudžiauninkas ar feodalas. Nuo to priklauso ir jos „laisvas“ pasirinkimas, ir jos valios reikšmės. Pasirinkimas grynai psichologine prasme čia nieko neduoda. Bet kadangi visuomenės pažanga neišvengiamai turėjo eiti per vergovės ir feodalizmo etapus, tai faktinė žmonių nelygybė čia juridškai buvo fiksuojama ir morališkai pateisinama. Principas „Quod licet Iovi, non licet bovi“ buvo laikomas visai normaliu reiškiniu. Vergvaldinės ir feodalinės visuomenės ekonominė struktūra dar nesudaro galimybių žmogaus politinei emancipacijai. Vergai čia net nelaikomi žmonėmis, o baudžiauninkai — pilnaverčiais žmonėmis.

Gamybinių jėgų vystymasis sueina į konfliktą su feodalinės visuomenės ekonomine struktūra. Feodaliniai gamybiniai santykiai tampa visuomenės tolesnės pažangos kliūtimi. Toji pažanga reikalauja, kad žmonės būtų juridškai laisvi, kad jie galėtų užsiimti kokia nori veikla, dėti savo kapitalus į įmones, parduoti savo turtą ir darbo jėgą bei kitus savo sugebėjimus. Visi individai čia tampa juridškai lygūs. Teisinė individo priklausomybė tam tikram luomui (bajoras, valstietis) buržuazinėje santvarkoje likviduojama, bet nelygybė ir išnaudojimas ekonomine prasme pasilieka. Tai, kad buržuazinė santvarka sudarė sąlygas įvykdyti politinę asmenybės emancipaciją, formaliai pripažindama visiems žmonėms teisę vystyti savo individualybės, ir sudaro jos pažangų pobūdį, lyginant su feodalizmu.

Tačiau politinė-teisinė lygybė faktiškai pripažįsta visiems individams lygias teises be lygių galimybių. Kiekvienas tos visuomenės narys turi teisę tapti milijonieriumi, savininku, bet faktiškai, t. y. pagal savo socialinę padėtį, ne kiekvienas gali šią savo teisę arba savo pasirinkimą realizuoti. Privatinės nuosavybės laisvė atskiroms žmogaus atžvilgiu čia reiškia tik atsitiktinumo laisvę. Kadangi šios laisvės realizavimas galimas tik visuomenės sąskaita, kur vieno iškilimas paremtas kito sužlugdymu, tai kapitalistinė santvarka iš esmės nelikviduoja senojo prieštaravimo tarp bendro visuomenės intereso ir atskiroms individams siekimų. Atskiros asmenybės individualybės išvystymo, jos laisvės galimybės čia netampa visos visuomenės suklestėjimo ir laisvės galimybe. Tai reiškia, kad žmonių santykių susvetimėjimas ekonomine prasme tokioje visuomenėje nelikviduotas. Žmonės yra vienas kitam priemonė, kaip pastebėjo M. Heidegeris, ne jie veikia, bet jais veikiama. Dėl to buržuazinis asmenybės laisvės supratimas, „laisvojo pasaulio“ ideologų propaguojamas žmogaus asmenybės išaukštinimas faktiškai nieko kito nereiškia, kaip išnaudoti laisvę ir ugdyti savo individualybę kitų individualybių slopinimo sąskaita. „Laisvojo pasaulio“ laisvė — tai išnaudojimo laisvė, tai nežaboto individualizmo laisvė.

Žmogaus asmenybė, kaip „nepakartojamybė“, iš tikrųjų gali turėti savo ypatingus norus bei siekimus, gali turėti Rafaelio, Paganinio, Einšteino ir dar kitokių gabumus. Bet tie gabumai ir siekimai yra tikrai potencija. Individualybė gali atsiskleisti ir realizuoti savo ypatingus siekimus bei sugebėjimus tik tiek, kiek visuomeninė aplinka sudaro tam palankias sąlygas. Priešingu atveju jie liks sugebėjimais bei siekimais tik savyje, tik potencijoje. Vadinas, žmogaus „tikrosios egzistencijos“ realizavimas, žmogaus pasirinkimas nepriklauso vien nuo jo paties, vien nuo jo „susikaupimo pačiam savyje“. Nuo žmogaus priklauso tik noras ko nors siekti, ką nors realizuoti, bet to dar neužtenka faktiškai to siekimo realizacijai.

Žmogaus asmenybei egzistuoti ir realizuoti savo egzistenciją reikia tam tikros socialinės aplinkos. Nuo tos socialinės aplinkos lygiai priklauso ir žmogaus asmenybės suklestėjimas, ir jos individualybės praradimas ar suluošinimas. Dėl to žmogaus individualybės arba jo „laisvo“ pasirinkimo realizavimui svarbiausias yra faktinis palankių socialinių sąlygų sudarymas. Toks ir yra marksistinės metodologijos išeities taškas, sprendžiant individo ir visuomenės santykio problemą.

Realiam, t. y. faktiniam, žmogaus asmenybės suklestėjimui ir jos išlaisvinimui sudaro sąlygas tik socializmo ir komunizmo statyba. Socialistinėje visuomenėje ir komunizmo statybos procese žmogaus asmenybės išvystymo problema sprendžiama moksliskai, vadovaujantis visuomenės ekonominės struktūros pasikeitimu. Marksistinės metodologijos požiūriu kova už socializmo ir komunizmo pastatymą reiškia kovą už likvidavimą tokių socialinių sąlygų, kuriomis vieno žmogaus individualybės suklestėjimas

remiasi daugelio kitų žmonių individualybių slopinimu. Socializmas ir ypač komunizmas reiškia sudarymą vienodų sąlygų visiems individams klestėti bei realizuoti savo ypatingus sugebėjimus ne formalia juridine prasme, o faktiškai.

Socializmo ir komunizmo statybos procese naujos ekonominės struktūros sukūrimas vykdomas, valstybei vadovaujant gamybos procesui ir normuojant produktų paskirstymą pagal darbą. Buržuaziniai marksizmo bei socializmo kritikai šiame valstybės vadovavime įžiūri demokratijos pažeidimą ir asmenybės laisvės suvaržymą. Tačiau proletariato diktatūros valstybė ar visaliaudinė socialistinė valstybė socializmo bei komunizmo statybos procese iš tikrųjų yra ne kažkoks žmonių santykių sutvarkymo idealas, o tik objektyviai būtina pereinamoji politinė forma į beklasę ir bevalstybinę komunistinę visuomenę. Tokią pat prasmę įgauna ir socialistinės demokratijos principas, kuris keliamas ne kaip savarankiška vertybė, o kaip tam tikra, iš ekonominių prielaidų išplaukianti, parengiamoji visos visuomenės komunistinio savaveiksmiškumo priemonė. Šiuo atveju socialistinės demokratijos principai neturi nieko bendro su formaliu buržuaziniu demokratizmu, ignoruojančiu liaudies masių išnaudojimą tariaimai „liaudies valdomoje“ valstybėje ir legalizuojančiu klasinį buržuazijos viešpatavimą. Jeigu valstybė, demokratija ir teisiniai principai buržuazinėje visuomenėje suprantami kaip savarankiškos vertybės, tariaimai nustatančios ir suteikiančios idealias laisvės garantijas kiekvienam individui „laisvojoje“ visuomenėje, tai socialistinėje santvarkoje visos teisinės bei moralinės normos ir principai liaujasi buvę savarankiškos vertybės, apsprendžiančios žmogaus padėtį visuomenėje. Moksliškai išvesti iš konkrečių visuomenės poreikių, jie tampa būtina priemone, kuriant ekonominę-techninę komunizmo bazę, t. y. priemone likviduoti sąlygoms, kurios priešpastato individą visuomenei. Dėl to priekaištai, kad socialistinė valstybė, normuodama produktų paskirstymą pagal darbą, gindama socialistinę nuosavybę, reikalaujama iš kiekvieno visuomenės nario sąžiningu darbu užtikrinti sau pragyvenimą ir atiduodama vadovaujantį vaidmenį visuomenės gyvenime vienai politinei partijai, apribojanti demokratiją ir varžanti žmogaus asmenybės laisvę, yra visai nepagrįsti. Vadovaudama gamybos procesui bei gindama socialistinę nuosavybę, socialistinė valstybė visiškai nesiekia įamžinti savo viešpatavimo. Ji tėra čia tik priemonė, politiškai organizuojanti liaudį ir padedanti sukurti komunistinę bevalstybinę visuomenę. Principo „kas nedirba, tas nevalgo“ valstybinis sankcionavimas socializmo ir komunizmo statyboje reiškia ne individo laisvės apribojimą, o užtikrinimą tokių sąlygų, kuriomis nė vieno individo darbo vaisiais negalėtų naudotis nenorintieji dirbti asmenys: tinginiai ir veltėdžiai. Daugelio politinių partijų buvimas buržuazinėje valstybėje tik suteikia buržuaziniam demokratizmui formalų charakterį ir padeda buržuazijai įteisinti bei legalizuoti savo klasinį viešpatavimą. Individo padėtis visuomenėje priklauso ne nuo teisiųjų garantijų, o nuo jo užimamos vietos ekonominėje tos visuomenės struktūroje. Socialistinėje visuomenėje, likviduojančioje žmonių santykių susvetimėjimą, svarbu tai, kiek tam tikri politiniai bei teisiniai institutai padeda atlikti pagrindinį ekonominį šios visuomenės tikslą — socializmo bei komunizmo pastatymą, t. y. sukūrimą tokios ekonominės struktūros, kurioje kiekvienas žmogus laisvai ir pilnutinai galėtų išvystyti savo individualybę. Vadinasi, socialistinėje santvarkoje individo padėtis visuomenėje negali būti nustatinėjama pagal politinius, teisinius bei moralinius principus, nes jie čia nėra savitikslis. Žinoma, gali būti atvejų (pvz., asmenybės kulto laikotarpiu), kada socialistinio demokratizmo principai, kaip socializmo bei komunizmo statybos politinis įrankis, yra pažeidžiami. Jų pažeidimas neigiamai atsiliepia so-

cializmo statybai, visuomenės narių savaveiksmiškumo bei iniciatyvos ugdymui ir veda į atskiros asmenybės vaidmens sumenkinimą šios statybos procese.

Socializmo statybos procesas yra žmonių santykių susvetimėjimo likvidavimo procesas. Ta prasme socializmo statyba reiškia sudarymą tokių sąlygų, kuriose pamažu nyksta individo ir visuomenės interesų priešingumas. Tačiau socialistinės visuomenės sąlygos dar neleidžia atskiriems individams gerai įsisavinti savo ir visuomenės interesų bendrumo, neleidžia suvokti, kad, be visuomenės, kito kelio individui suklestėti nėra. Kai kuriems žmonėms dar atrodo, kad tai, ko siekia komunizmą statanti visuomenė, lyg nesutampa su jų kasdieniniais asmeniniais interesais bei siekiais. Socialistinė santvarka yra būtinas etapas kelyje iš kapitalizmo į komunizmą. Kitokio visuomeninės pažangos kelio nėra ir negali būti. O socializmas tėra tik pirmoji komunistinės visuomenės fazė, parengianti objektyvias bei subjektyvias prielaidas principui „iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal jo poreikius“ įsigalėti. Ta prasme socializmas parengia objektyvias ir subjektyvias prielaidas visapusiškam asmenybės vystymuisi. Tačiau esamas gamybinių jėgų išsivystymo lygis šiuo metu daro galimą produktų skirstymą tik pagal darbo kiekybę ir kokybę.

Socializmas panaikino asmenybę luošinančias sąlygas, kurios vertė žmones santykiauti kaip tam tikras socialines kategorijas ir vienus individus padarydavo priemone kitiems „prasimušti į žmones“. Tačiau socialistinėje santvarkoje individo gyvenimas tam tikra prasme dar priklauso nuo gaunamo ekvivalento už jo atlikto darbo kiekybę ir kokybę, priklauso nuo „uždarbio“. K. Marksas „Gotos programos kritikoje“, analizuodamas socializmo fazę, kaip gimdymo skausmuose atsiradusią iš kapitalistinės visuomenės, pabrėžia, jog skirstymo teisės pagal darbo kiekybę ir kokybę įgyvendinimas „nepripažįsta jokių klasinių skirtumų, nes kiekvienas tėra darbininkas, kaip ir visi kiti; tačiau ji patylomis pripažįsta nelygius individualinius gabumus, o tuo pačiu ir nelygų darbingumą natūraliomis privilegijomis“²¹. Dėl to, greta individo sugebėjimų ir polinkių, darbo užmokestis pasilieka vienu iš individo veiklos motyvų, pasirinkimo motyvų. Ne sugebėjimai bei polinkiai kartais nustato individo veiklos kryptį, bet ieškojimas geresnio uždarbio, geresnių darbo bei gyvenimo sąlygų ir pan. Ne visuomet individas daro tai, ko norėtų. Šia prasme socialistinėje santvarkoje taip pat jaučiamas tam tikras skirtumas tarp atskiro individo siekimų ir visos visuomenės interesų. Visiškas žmogaus asmenybės gabumų bei polinkių išlaisvinimas nuo išorinių veiksnių priklausomybės yra galimas, tik sukūrus komunistinę visuomenę, kur produktai bus skirstomi ne pagal darbą, o pagal poreikius.

Bet jau socialistinėje santvarkoje materialinis individo suinteresuotumas įgauna kitokią prasmę, negu klasinės visuomenės sąlygomis noras praturtėti, sukaupti kapitalą ir t. t. Socializmo pranašumą sudaro tai, kad jis pradeda įgyvendinti žmonių lygybę pačia aukščiausia prasme — socialinių klasių likvidavimu prasme. Daugelio praeities kartų sukaupėtasis darbas privatinės nuosavybės pavidalu nebetenka savo „stebuklingo“ sugebėjimo nulemti žmonių padėtį ir jų santykius visuomenėje, o pamažu pasidaro nuolat augančių poreikių patenkinimo priemone. Kiekvieno individo darbas ir jo darbo vaisiai čia nebe sukaupiami atskirų asmenų rankose, o daro turtingesnę visą visuomenę. Kuo turtingesnė visuomenė, tuo ji geriau gali aprūpinti kiekvieną savo narį. Vadinas, materialinis individo suinteresuotumas, kiek jis dar išlieka socializmo sąlygomis ir kiek mūsų valstybė savo ekonominėje politikoje juo remiasi, išplaukia iš nepakankamo

²¹ K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, p. 14.

gamybinių jėgų išsivystymo lygio, iš bendro visos visuomenės priklausomumo nuo gamtos jėgų. To atšilikimo likvidavimu yra suinteresuota visa visuomenė ir kiekvienas jos narys. Tuo būdu materialinio suinteresuotumo principas jau ne priešpastato atskiro individo visuomenei, o jį sujungia su ja. Bendras visos komunizmo statančios visuomenės interesas objektyvia prasme čia pradeda sutapti su atskirų individų interesais.

Atskiro individo interesų (pvz., jo materialinio suinteresuotumo komunizmo statybos procese) pajungimas visos visuomenės interesams ir rodo, kad, vykstant komunizmo statybai, likviduojama neperžengiama riba tarp individo ir visuomenės, atsiradusi, visuomenei suskilus į antagoningas klases. Objektyviai žiūrint, komunizmo statybos procese tos pačios sąlygos, kurios užtikrina visuomenės pažangą, atitinka ir kiekvieno individo interesus. Atskiri individai dabar pradeda sąmoningai vadovautis visuomenės interesais, nes komunizmo statančios visuomenės interesai bei tikslai tampa jų asmeniniais interesais bei tikslais. Keisdami ir tobulindami visos visuomenės gyvenimo sąlygas, jie tuo pačiu keičia ir tobulina savo gyvenimo sąlygas.

Kol visuomenė negali pilnutinai patenkinti kiekvieno individo materialinių bei kultūrinių poreikių, kol darbas ir už jį gaunamas ekvivalentas, o taip pat profesijos pasirinkimas jam yra priemonė tuos poreikius patenkinti, tol negali būti kalbos apie tikrą to žodžio prasme normalų asmenybės vystymąsi, apie jos individualių sugebėjimų realizavimą. Kadangi komunizmo statybos procesas išvaduoja žmogų nuo jį pavergiančio pajungimo darbo pasidalijimui, o darbą iš priemonės pragyventi padaro pirmuoju žmogaus poreikiu ir įgyvendina principą „iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal poreikius“, tai jis ir reiškia sudarymą palankiausių visuomeninių sąlygų visapusiškam ir harmoningam asmenybės vystymuisi. Kai TSKP Programoje iškeliamas visapusiško ir harmoningo žmogaus asmenybės vystymosi uždavinys išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu²², tai jis čia ir suprantamas taip, kad, aukšto gamybinių jėgų išsivystymo pagrindu visuomenei vis geriau patenkinant kiekvieno individo normalius poreikius, jis galės laisvai realizuoti savo gabumus, polinkius ir siekimus. Tai, kas apibūdina kiekvieno žmogaus individualybę, jo nepakartojamumą (gabumai, polinkiai, siekimai), galės būti realizuota komunistinėje visuomenėje dėl to, kad žmogus nebebus varžomas uždario, prisirišimo prie profesijos, geresnių ar blogesnių darbo sąlygų ir kitų pašalinių veiksnių. Tik dabar, kalbant egzistencialistų kalba, individo „egzistencijos realizavimasis“, jo laisvas pasirinkimas iš tikrųjų tampa laisvas, nevaržomas. Komunistinė visuomenė ne tik nustoja buvusi kliūtis tikrai individo egzistencijai realizuotis, bet, priešingai, ji tampa neišvengiama šios realizacijos sąlyga. Tik komunistinėje visuomenėje nėra vienas žmogus nebepraras savo žmogiškos esmės.

Kadangi komunizmo statybos procesas yra žmonių santykių susvetimėjimo likvidavimas ir to susvetimėjimo objektyvių sąlygų panaikinimo procesas, tai jis kartu yra asmenybės ir visuomenės suklestėjimo ir harmonijos tarp individo ir visuomenės atkūrimo nauju aukštesniu pagrindu, lyginant su pirmykšte bendruomenine santvarka, procesas. Visa tai rodo, kad visuomenės ekonominių formacijų istorija kartu yra visuomeninės žmogaus prigimties vystymosi istorija, kad žmogaus asmenybės problema yra visuomenės ekonominės struktūros problema. Norint ją teisingai spręsti, reikia prie individo problemos eiti nuo visuomenės, nuo jos ekonominės struktūros. To reikalauja marksistinė metodologija, nagrinėjant individo ir visuomenės santykio problemą. Tos metodologijos teisingumą patvirtina asmenybės ir visuomenės santykio kitimas istorijos procese.

²² Zr. TSKP XXII suvažiavimo medžiaga, V., 1962, p. 358.

Trumpos išvados

1. Asmenybės ir visuomenės problema mūsų laikų sociologijos moksle ir ideologinėje kovoje užima vieną iš centrinių vietų. Beveik visų buržuazinės sociologijos kryptių atstovai, liečiantieji asmenybės problemą, stengiasi pavaizduoti marksizmą kaip teoriją ir doktriną, ištirpdančią asmenybę bei jos individualybę objektyvių visuomenės vystymosi dėsnių sferoje, o socializmą — paaukojančiu atskirą individą visuomenei. Kapitalizmas, kuris laisvos verslininkystės pagrindu geriausiai užtikrinąs individo laisvę, vadinamas „laisvąja visuomene“, o kapitalistinė sistema — „laisvuju pasauliu“.

2. Tačiau beveik visos buržuazinės sociologijos kryptys asmenybės problemą kelia ir sprendžia visai kitoje metodologinėje plotmėje, negu marksizmas. Kritikuodamos marksizmą asmenybės ir visuomenės santykio problemos požiūriu, jos iš tikrųjų nesupranta pačios marksizmo esmės ir dėl to jų kritika šauna pro šalį. Ji daugiau aistringa ir sąmojinga, negu moksliskai argumentuota.

3. Buržuazinės sociologijos kryptys (egzistencializmas, neotomizmas, froidizmas ir kt.) žmogaus asmenybės problemą kelia abstrakčiai. Individo ir visuomenės interesų suskilimas čia traktuojamas kaip paties žmogaus suskilimas, kaip jo prigimties prieštaringumas bei dviprasmiškumas. Ta prasme jų keliamas humanizmas (pvz., egzistencialistų) yra abstraktus ir formalus. Žmogaus asmenybės išaukštinimas bei siekimas ją išlaisvinti čia yra tariamas, iliuzorinis, nes faktiškai žmogus čia paliekamas gyventi ir luošinti savo žmogišką prigimtį, arba „tikrąją egzistenciją“, jam svetimoje kapitalistinio pasaulio aplinkoje.

4. Nežiūrint kai kurių buržuazinių sociologų, ypač atskirų egzistencialistų, gerų subjektyvių norų bei susirūpinimo žmogaus likimu šiuolaikiniame pasaulyje, jie objektyviai atlieka šios antihumaniškos kapitalistinės santvarkos apologetų vaidmenį, remdamiesi abstrakčia žmogaus egzistencija ir žmonių santykių susvetimėjimą atvaizduodami kaip žmogaus nesugebėjimą būti pačiu savimi ir perkeldami svorio centrą, aiškinant šiuolaikinio žmogaus tragediją, iš dabartinės buržuazinės visuomenės į individą.

5. Spręsdamas asmenybės problemą, marksizmas remiasi jos visuomeneine prigimtimi. Kadangi asmenybė yra tam tikrų visuomeninių santykių individualus įsikūnijimas ir, kaip tokia, tegali egzistuoti bei vystytis tik socialinėje aplinkoje, tai asmenybės problema gali būti teisingai sprendžiama tik tai konkrečiai istoriškai, ne kaip teisinė ar psichologinė problema, o kaip tam tikros visuomenės ekonominės struktūros problema.

6. Sprendžiant asmenybės problemą ne juridiniu, etiniu aspektu, o išieities tašku imant ekonominę visuomenės struktūrą, buržuazijos ideologų liaupsinamas „laisvasis pasaulis“ iš tikrųjų yra žmogaus asmenybės pavergimo, žmonių santykių susvetimėjimo pasaulis. Formalus buržuazinis demokratizmas bei teisiniai principai, suprasti kaip savarankiškos vertybės, faktiškai įteisina antihumanišką „laisvojo pasaulio“ esmę, legalizuoja padėtį, kurioje vienas individas yra tik priemonė kitam iškilti, legalizuoja klasinį buržuazijos viešpatavimą.

7. Tiktai mokslinio komunizmo teorija, remdamasi marksistine metodologija, nurodo ne iliuzorinį, o realų kelią žmogaus asmenybei išvaduoti iš ją žalojančių bei luošinančių kapitalistinės visuomenės sąlygų. Išieities taškas čia ne individas, ne jo dvasinis tobulinimas ir ne skatinimas grįžti į savo tikrąją egzistenciją, o, svarbiausia, fizinės bei dvasinės žmonių energijos nukreipimas į antihumaniškų pačios kapitalistinės santvarkos sąlygų likvidavimą.

8. Šiuo požiūriu socializmo ir komunizmo statybos procesas ir yra žmonių santykių susvetimėjimo, asmenybę luošinančių socialinių sąlygų panaikinimo ir kartu individo ir visuomenės priešingumo likvidavimo procesas. Komunizmo sukūrimas reiškia, kad kiekvieno žmogaus individualybės visapusiškam suklestėjimui visuomenė ne tik nebeprieštaraus, bet taps to suklestėjimo būtina sąlyga.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Filosofijos katedra

[teikta
1964 m. gegužės mėn.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СООТНОШЕНИЯ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА

И. РЕПШИС

Резюме

На основе марксистско-ленинской методологии в данной статье ставится вопрос о некоторых аспектах проблемы соотношения личности и общества, проблемы, которая занимает важное место в современной идеологической борьбе.

Из всех направлений современной буржуазной философии самое большое внимание проблеме человека и его отчуждению уделяет экзистенциализм. На основе ознакомления с некоторыми работами таких представителей немецкого экзистенциализма, как М. Хайдеггер и К. Ясперс, в статье показывается, что экзистенциализм выражает трагедию человеческой личности в современном капиталистическом мире. Но сама проблема личности здесь ставится абстрактно, психологически и односторонне. Разобщенность человека и современного общества в философии экзистенциализма выступает как разобщенность самой природы человеческой личности. Вина за отчуждение человека здесь переносится с капиталистического общества, фактически уродующего человека, на самого человека. Несмотря на субъективные намерения самих экзистенциалистов, объективно их формальный и абстрактный гуманизм становится апологией отживающего антигуманного капиталистического общества.

В статье показывается, что марксизм, основываясь на общественной природе человека, проблему личности ставит научно правильно, выдвигая ее не как этическую или чисто психологическую, а как проблему экономической структуры определенного общества. В силу этого марксистский гуманизм становится реальным гуманизмом, борющимся за действительное освобождение человеческой личности.

Поскольку строительство социализма и коммунизма является уничтожением социальных условий, уродующих человека, постольку это строительство, опирающееся на марксистскую методологию, является реальным, а не мнимым освобождением человеческой личности. Строительство коммунизма — это борьба за ликвидацию объективных условий отчуждения человеческих отношений, борьба за создание благоприятных социальных условий для всестороннего и гармонического развития человеческой личности.